

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ ПОЄДНАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СФЕРИ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

С. П. Кучин, кандидат економічних наук

Здійснюючи наукове дослідження зазначеного питання, слід мати на увазі, що суб'єкти сфери культури мають специфічні особливості, у тому числі і з економічного погляду. Вивчення особливостей економічного розвитку сфери культури стосується різних проблем, перш за все це ефективне функціонування даної сфери в умовах економіки ринкового типу та вплив на суб'єкти сфери культури негативних факторів соціально-економічних криз. Культуру суспільства, його соціальний розвиток держава визнає важливим чинником національної безпеки. Необхідність розв'язання нагальних проблем української економіки з урахуванням специфіки становлення і розвитку конкурентного середовища в соціально-культурній сфері визначили актуальність теми дослідження.

Вагомий внесок у дослідження питань соціальної економіки, демографії, економіки праці, соціальної політики та проблем розвитку вітчизняних та зарубіжних суб'єктів сфери культури зробили такі науковці: Л. Абалкін, О. Амоша, О. Балакірева, І. Безгін, В. Геєць, М. Горожанкіна, М. Жулинський, Г. Задорожний, В. Ковтуненко, А. Колот, Н. Корнієнко, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Новіков, Ю. Помпеев, О. Семашко, Г. Тульчинський, В. Шейко, Л. Яковенко та ін.

Мета статті визначена з урахуванням актуальності обраної теми та полягає у виявленні пріоритетності соціальної та економічної ефективності діяльності суб'єктів сфери культури в Україні. Акцент зроблено на аналізі умов господарювання та специфіки творчовиробничого процесу в суб'єктах сфери театрального мистецтва.

Як показує практика, здебільшого суб'єкти сфери культури здійснюють некомерційну господарську діяльність. Згідно з Господарським Кодексом України, діяльність відповідних суб'єктів є самостійною систематичною господарською діяльністю, яка спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку [2]. Подібні установи надають неринкові товари та послуги без оплати або за цінами, що не мають економічного значення (не покривають собівартості). Вони створені для надання послуг, головним чином для задоволення духовних або інших нематеріальних потреб громадян.

Економічна ефективність діяльності суб'єктів національної економіки полягає в отриманні прибутку, а соціальна – в досягненні певного соціального ефекту в суспільстві. На перший погляд, подібні цілі є доволі досяжними і такими, що не суперечать одна одній. Але подібна «подвійність» далеко не завжди є досяжною для суб'єктів сфери культури. Яскраво демонструють унікальність умов свого господарювання та еkleктичність цілей своєї діяльності суб'єкти сфери театрального мистецтва. Заклади театрального мистецтва є невід'ємною частиною економічної системи країни, суб'єктами сфери культури.

Розглянемо соціальну ефективність суб'єктів сфери культури, зокрема театрального мистецтва. Переоцінити важливість розвитку цієї сфери для суспільства важко. Насамперед головні цілі діяльності подібних суб'єктів – в соціальній площині. Результати діяльності суб'єктів сфери культури мають не тільки і не стільки матеріальний характер, скільки пов'язані з феноменами свідомості (мислен-

ня, розуміння, переживання і сприйняття). Послуги цієї сфери мають специфічні риси: невідчутність, збіг виробництва і споживання, невіддільність від джерела, неможливість збереження та накопичення, мінливість якості та залежність від творця, підвищений вплив умов їхнього надання [5, с. 87], унікальність. Споживча вартість такого продукту залежить від його здатності задовольняти культурні потреби. Як провідник у суспільство моральних і духовних цінностей, театр у першу чергу повинен сприяти розвитку в суспільстві гуманітарних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки, етики, залучати та знайомити суспільство із досягненнями вітчизняного та зарубіжного театрального мистецтва. Зазвичай, результат праці театральної установи входить до категорії товарів спеціального асортименту [8, с. 41]. За рівнем контактності із кінцевим споживачем театр посідає одне з провідних місць серед суб'єктів, що надають послуги з високим ступенем контактності споживача та продавця. Споживання такого продукту потребує певних знань у споживача естетичних, суб'єктивних елементів розвитку суспільства, які не мають кількісної характеристики та відносяться до царини моралі та виховання [8, с. 57]. Нині театр є різновидом культурного дозвілля, яке є вагомим фактором соціалізації особистості, де активно діють психологічні та соціально-педагогічні механізми соціалізації. Спілкування глядача і театру визначається такою духовно-практичною діяльністю, в якій реалізується цілий комплекс духовних потреб людини, і перш за все потреба в мистецтві. Внаслідок того, що в спілкуванні глядача з театром реалізується цілий набір потреб сучасної людини, задовольняються різноманітні запити і устремління особи, характер спілкування театру з глядачем значною мірою визначається художньою потребою суспільства загалом. Завдяки повноцінній театральної комунікації усвідомлюються вади змісту та стилю спілкування людей у суспільстві відбувається емоційна й соціальна розрядка, зменшується соціальна напруженість, зростає згуртованість і солідарність публіки. Театр впливає на формування не тільки духовної структури: потреби, інтереси, мотиви, переконання, а й на такі риси взаємодії з суспільством як самосвідомість,

ціннісні орієнтації, соціальні відносини. Театр як мистецтво, колективне за своєю природою, привертає людей до співпереживання та співпраці. Звичайно театр неможливо зрівняти з кінотеатром, але завдяки розвитку кінематографа й підвищенню ролі кіно, Інтернету, театр поступово втрачає відвідувача. Істотних змін у кількості професійних театрів за роки незалежності в Україні не відбулося (кількість коливається між показниками у 125–140 суб'єктів). Цього не можна сказати про кількість відвідувань театрів. На 2011 р. кількість відвідувань у порівнянні з аналогічним показником 1990 р. зменшилась у декілька разів і становила 38,1 % від показника 1990 р. [9]

Нині театр стає для глядача переважно засобом розваги, відпочинку і, значно меншою мірою – засобом отримання естетичної насолоди, пізнання життя, самовиховання. Але театр продовжує виконувати потужну пізнавальну, виховну, ідеологічну, світоглядну, комунікативну функції. Всі вони повинні сприяти досягненню соціальної цілі театру, яка реалізується засобами, пов'язаними зі створенням, публічним виконанням, публічним показом, поширенням і збереженням творів театрального мистецтва, забезпеченням умов для розвитку театральної творчості, підготовкою професійних кадрів, пропагандою кращих зразків театрального мистецтва [3]. Чи можливо досягти поставленої соціальної цілі та паралельно ставити мету отримання прибутку? Допомогти відповісти на це питання може аналіз сучасним економічних умов господарювання суб'єктів сфери культури.

Розвиток ринкових відносин сприяв формуванню принципово нових умов діяльності для підприємств, організацій, установ, у тому числі і для сфери культури. Разом зі сферою матеріального виробництва перед організаціями театрального мистецтва гостро постало питання успішної діяльності в умовах нової конкурентної боротьби. За цих обставин суб'єктам, які працюють у сфері культури, треба вирішувати складне завдання, яке полягає у поєднанні економічної та соціальної ефективності їхньої діяльності. Нині зростає потреба театру в самостійному забезпеченні ефективного виробництва та продажу своєї продукції. Складність проблеми полягає як

в організації ефективного процесу виробництва, так і у формуванні відповідних потреб у суспільстві. В сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція до зниження зацікавленості, особливо, молодого покоління, до художніх, естетичних цінностей. Це вкрай негативно відбивається на кількості споживачів театральних послуг. Дослідники визначають зовнішні та внутрішні причини й передумови, які стримують реалізацію цих потреб або породжують «забуття театального життя». До зовнішніх причин відносять матеріальні й організаційно-побутові проблеми, відсутність інтересу до театру в колі свого спілкування. Суб'єктивними (особистісними, внутрішніми) причинами найчастіше називають втомленість після роботи та естетичну непередготовленість.

Подібна ситуація ускладнюється завдяки вкрай низькому рівню бюджетного фінансування, тоді як надходження із державного та місцевого бюджетів залишаються основним джерелом фінансових ресурсів подібних суб'єктів. Для економічно розвинених країн, щоб не викликати негативні наслідки для суспільства, рівень державних витрат на культуру не повинний бути нижчим за 6 % ВВП. В Україні цей показник коливається біля 1 % [6, с. 17], а з 2009 р., в умовах прояву кризових явищ, фінансування сфери культури скоротилися до мінімуму.

Окрема складна проблема суб'єктів сфери театального мистецтва – це низький рівень оплати праці. В Україні погодинна оплата праці становить близько 1,51 євро [4], що у кілька разів менше, ніж у європейських країнах. Ситуація з оплатою праці у сфері культури надзвичайно складна, бо рівень оплати праці в цій сфері у рази менший ніж, наприклад, у робітників промисловості. Це сприяє відтоку кадрів з галузі та їх трудовій міграції за кордон. Не покращується ситуація і у 2011–2012 рр. Державна служба статистики України подає інформацію про показники діяльності суб'єктів сфери культури разом із діяльністю у сфері спорту, відпочинку та розваг, що не дає чіткого уявлення про стан справ у сфері культури [11].

В Україні немає жодного прикладу пом'якшення податкового навантаження на

подібні заклади, або впровадження пільгового кредитування. Посилює таку складну ситуацію нова норма Податкового кодексу України [12], згідно з якою до переліку заборонених видів економічної діяльності для платників єдиного податку включено такий вид економічної діяльності як «Діяльність з організації та проведення гастрольних заходів». Це майже унеможливує розвиток малого підприємства у сфері театального мистецтва, звужує його освітню функцію, бо організація та проведення гастрольних заходів є обов'язковою умовою здійснення творчої та господарської діяльності театрів, засобом отримання додаткових обігових коштів.

Першорядними соціально-економічними проблемами розвитку суб'єктів сфери культури в Україні є нестача фінансових ресурсів і профільних фахівців; низький рівень оплати праці; низький соціальний статус працівників; відсутність дієвого законодавчого механізму для адаптації до ринкових умов; несприятливе податкове законодавство; відсутність систематичного впровадження новітніх методів управління суб'єктами сфери культури.

Сучасна соціально-економічна ситуація змушує театральні організації та інші суб'єкти сфери культури ставати на рейки ринкових відносин і шукати способи забезпечення свого існування в умовах жорсткої конкуренції та «примату» економічної доцільності суб'єктів національної економіки. В таких умовах театральна послуга, стає продукцією, яку необхідно реалізувати з найбільшою ефективністю для виробника. В цьому сенсі, крім орієнтації на бюджетне фінансування керівникам театральних організацій, необхідно розробляти та впроваджувати плани залучення коштів із різних джерел, формувати стратегію інвестиційної привабливості. Однак у цьому випадку перед керівниками театральних установ постане складна проблема. Ця проблема пов'язана з можливою загрозою для театрів, яка криється в перемозі принципів економічної ефективності над соціальною. Коли бажання отримати прибуток перевищить мету соціальної ефективності, а театр перетвориться на суто комерційний проект, тоді це сформує добре підґрунтя для розвитку в театрі такого явища як «масова культура», яка в багатьох своїх про-

явах не є орієнтиром і взірцем кращих досягнень світового та вітчизняного театрального мистецтва.

Завдання управлінців театральних установ і керівників сфери культури полягає в ефективному поєднанні принципів соціальної ефективності з компонентами комерційної діяльності, які повинні сприяти зміцненню фінансово-економічного становища театральних організацій, подолання соціально-економічних проблем їх розвитку. Аналізуючи сучасні проблеми розвитку сфери культури А. П. Марков і Г. М. Бірженюк стверджують: «Культура починає втрачати функції соціальної регуляції, суспільної консолідації та духовно-морального самовизначення людини, наближаючись до стану, який у соціології характеризується поняттям аномії, тобто неунормованості, дисфункціональності. Цінності та норми, що склали моральну вертикаль і духовний стрижень вітчизняної культури, сьогодні нестійкі, розмиті, суперечливі» [10, с. 92]. Театральне мистецтво є одним із найважливіших видів культурного дозвілля, яке суттєво впливає на формування особистості. Слід зазначити, що відвідування театру – це такий же обов'язок, як і відвідування навчального закладу!

Сфера культури підтримує загальнолюдські цінності, за допомогою яких виконує інформаційну та виховну функції, консолідує суспільство, зберігає та розвиває його самобутність. Театр посідає особливе місце у системі формування цінностей, бо впливає на формування особистості (світогляд, мораль), проблеми комунікацій, виховання. Театр виконує потужну пізнавальну, виховну, ідеологічну, світоглядну, комунікативну функції. Всі вони повинні сприяти досягненню соціальної цілі театру, яка реалізується засобами, пов'язаними зі створенням, публічним виконанням, публічним показом, поширенням і збереженням творів театрального мистецтва, забезпеченням умов для розвитку театральної творчості, підготовкою професійних кадрів, пропагандою кращих зразків театрального мистецтва. Історичний досвід розвитку соціально-культурної сфери багатьох країн у ринкових умовах дозволяє зробити висновок про обмежений характер дії ринкових регуляторів у цій сфері людської діяльності. Можливість здійснення

творчої і господарської діяльності за ринковими принципами для більшості суб'єктів сфери культури виявилася дуже обмеженою і проблематичною.

Першорядними соціально-економічними проблемами розвитку підприємств, організацій і установ сфери культури в Україні є: нестача фінансових ресурсів, низький рівень оплати праці, низький соціальний статус працівників, відсутність дієвого законодавчого механізму для адаптації до ринкових умов, несприятливе податкове законодавство, ігнорування маркетингових методів розширення збуту та ін. З огляду на те, що суб'єкти сфери культури в окремих сегментах є підприємствами малого бізнесу, то з метою їхнього розвитку, вважаємо, що необхідно внести зміни до п. 291.5 Податкового кодексу України, а саме вилучення з переліку заборонених видів економічної діяльності для платників єдиного податку такий вид економічної діяльності, як «Діяльність з організації та проведення гострольних заходів», а також із метою зменшення ціни та зростання попиту на продукцію сфери культури звільнити суб'єкти сфери культури від сплати податку на додану вартість. Доцільним вважаємо надання пільгових кредитів державними банками на будівництво та реконструкцію приміщень закладів сфери культури, придбання ними нового обладнання, виготовлення декорацій, реквізиту, костюмів, реконструкцію фойє і глядацьких зал.

Для гармонійного розвитку особистості, населення повинно бути забезпечено певним комплексом культурно-мистецьких послуг. Держава повинна проводити ефективну політику у соціально-культурній сфері. В Україні сьогодні у більшості випадків зберігаються застарілі підходи до формування відповідної державної політики. Держава прагне опікати цю сферу, але не забезпечує їй необхідні умови, водночас не даючи стимулів для її самостійного розвитку. Суб'єкти сфери культури в умовах сучасного ринку повинні вирішувати надскладне завдання збереження свого місця в загальній структурі економіки та виконувати свої функції для досягнення соціальних цілей, які не пов'язані з отриманням прибутку. Сучасні соціально-економічні умови в Україні не можуть повною мірою сприяти ефективному

розвитку суб'єктів сфери театрального мистецтва. Складна соціально-економічна ситуація, що склалась в Україні останнім часом, зокрема, спричинена негативним впливом західного мислення та способу життя, що вносить розгалужений дисбаланс духовних і естетичних цінностей, цілодобова скрита пропаганда у засобах масової інформації фізичного та психологічного насильства, нав'язування суспільству сумнівних цінностей спричинили падіння загального рівня культурної освіченості населення та примітивність естетичних смаків і вподобань. Зацікавленість представників масової культури лише в отриманні фінансових результатів від своєї діяльності спричинила захоплення інформаційного простору продуктом, мета якого – отримання лише матеріальної вигоди. Це аж ніяк не сприяє підняттю загального рівня культури в країні та негативно впливає на розвиток закладів сфери культури.

В умовах багатовекторності цілей діяльності закладів сфери культури, важливого значення набуває необхідність усвідомлення того, що «заробляння» грошей, отримання прибутку не повинні бути метою діяльності певного суб'єкта сфери культури, а можуть лише бути засобом досягнення цілей і реалізації суспільно-моральної функції. В суб'єктах сфери культури економічна функція обов'язково повинна бути суворо підпорядкована суспільно-моральній. Подібна специфіка діяльності суб'єктів сфери культури підкреслює гостре протиріччя між цілями діяльності та засобами досягнення їхніх цілей.

Майбутнім дослідникам відкривається широкий спектр актуальних питань розвитку соціально-культурної сфери, зокрема сфери культури. Серед цих питань: проблема підвищення соціального статусу працівників сфери, проблема підготовки кваліфікованих кадрів і подолання їх плинності в закладах сфери культури, вдосконалення існуючих і підготовка нових програм соціально-економічного розвитку відповідних суб'єктів соціально-культурної сфери, проблеми оплати праці, фінансування та управління сферою культури тощо. Сприяючи соціально-економічному розвитку сферу культури й орієнтуючи суб'єкти соціально-культурної сфери на популяризацію

кращих вітчизняних і зарубіжних культурних, мистецьких, наукових, соціальних досягнень Україна має стати високорозвинутою, стабільною державою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безгін І. Д. Мистецтво і ринок: Нариси / І. Д. Безгін. – К. : ВВП «Компас», 2005. – 544 с.
2. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. – Назва з екрана.
3. Про театри і театральну справу [Електронний ресурс] : Закон України. – К. : CD-видавництво «Інфодиск», 2010. – 1 електрон., опт. диск (CD-ROM): кольор.; 12 см. – Назва з контейнера «Законодавство».
4. Зарплата в Європе: в яких країнах вигідно працювати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.bigmir.net/career/14998-Zarplata-v-Evrope-v-kakih-stranah-vygodno-rabotat>. – Названня с екрана.
5. Иванов Г. П. Экономика культуры / Г. П. Иванов, М. А. Шустров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 184 с.
6. Ключко Ю. Розвиток соціально-культурної сфери України в умовах ринкових відносин: пошук нових моделей / Ю. Ключко. – К. : Нац. парл. б-ка України, 2003. – 28 с.
7. Колот А. М. Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія / А. М. Колот ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К. : [б. в.], 2010. – 252 с.
8. Маркетинг у сфері культури та мистецтв / Ф. Колбер, Ж. Нантель, С. Білодо, Дж. Р. Денніс ; пер. з англ. С. Яринича. – Львів : Кальварія, 2004. – 240 с.
9. Культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
10. Марков А. П. Основы социокультурного проектирования : учеб. пособие / Марков А. П. – С.Пб. : [б. и.], 1998. – 272 с.
11. Оприлюднення експрес-випусків Держстату у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрана.
12. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.